DOI: 10.26907/2311-2042-2024-23-2-61-80

LITERARY AND CREATIVE WRITING SOCIETIES OF KAZAN UNIVERSITY AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF TATAR LITERATURE IN THE 20TH-21ST CENTURIES

Khalisa Khatipovna Kuzmina,
Kazan Federal University,
18 Kremlyovskaya Str., Kazan, 420008, Russian Federation,
shirmanx@yandex.ru

Gulfiya Rasilevna Gainullina,
Kazan Federal University,
18 Kremlyovskaya Str., Kazan, 420008, Russian Federation,
gulfiarasilevna@mail.ru

Literary societies and associations are a significant social phenomenon, demonstrating high spiritual culture of the population. History shows that the activities of literary associations can not only lay the foundation for the development of national literature and culture, but also influence the state and its domestic policy, so studying the history of such associations is relevant for understanding the modern literary process. Kazan University has a unique history of national creative associations and societies. Tatar-speaking literary societies at Kazan University appeared in the 20th century, have undergone different changes, have been reformed but have continued their activities to this day. This article aims to describe the history of literary creative associations at Kazan University, to study their activities in connection with the existing socio-historical conditions and environment, to tell about the teachers and writers who worked in this area, and their research and pedagogical activities.

Key words: Kazan University, literary creativity, association, society, writers, “Alluki”, “Ilham”, “Dastan”, “Rukhiyat”

Introduction

A person cannot be a social personality and live outside of society. It is communication with other people, in other words, social intercourse that distinguishes a person from nature. Social relationships set the condition for the unification of individuals into various social groups. Later, the groups, formed by the type of life activity, proximity, needs, degree of kinship, traditions and other characteristics, develop certain norms accepted in society. Such social groups (associations, unions) have been formed throughout the history of mankind [1, p. 3] and are common for the Volga Region.

At the turn of the 18th and 19th centuries, the cultural life of Kazan was described as being rich and diverse. At that time, young writers G. Kamenev and S. Moskotilnikov organized one of the first literary societies in the Volga Region [2]. The opening of the university in 1804 (the first university in the Volga Region and the third in Russia) was an important event in the life of Kazan and the Region. It prepared teachers, doctors, engineers, lawyers and civil servants for the Volga Region, the Urals, and Siberia. At the same time, the presence of the Literary Studies Department within the University provided opportunities for the development of philological knowledge and literary work.

A literary society is an association of people interested in literature, its members share their opinions on the literary creative process, analyze the styles of writers and their writing techniques, and conduct master classes in writing skills. As a rule, such societies and associations are formed in order to share ideas and thoughts, and help each other in creative work.

Literary circles began to operate in the first years after the formation of Kazan University, but they were organized for Russian-speaking students. Literary societies for Tatar-speaking students were opened only in the early 20th century.

Materials and methods of research, scientific novelty

This article aims to describe the history of literary associations organized at Kazan University, name the teachers and writers who worked in this area and describe their scientific and pedagogica lwork.

To have a complete picture of literary associations, formed during the early years of Kazan University, we used the method of chronological sequence. In addition, to analyze important trends of associations in some cases, the method of problematic approach to the study of the material was also used. The article combines chronological and problematic principles of narration. The historical-comparative and axiological methods help to evaluate the activities of literary associations in the past and the present.

Despite the fact that there are some studies on this topic, there are practically no works describing the history of the emergence and development of Kazan University literary societies and associations in the Tatar language. In this regard, one can note the article by F. Galimullin, covering the history of the "Ilham" ("Inspiration") society, which existed for many years at the Tatar State Humanitarian and Pedagogical University [3] and the article by Kh. Kuzmina on the history of the "Alluki" society, functioning at Kazan State University [4]. Some articles reflect personal memories of the members of these societies about their meetings (Madina Dzhalalieva, Lenar Shaekh, Shaikhellova Sarbinaz, Bulat Ibragimov, etc.). A. Demirkaya's scientific article "Kazandagy adabi zhyelyshlar: salon angamalarennan alyp adabi zhamgyyatlarga kadar" ("Literary Meetings in Kazan: From Salon Conversations to Linguistic Societies") describes the literary salons and associations of Russian-speaking members that functioned in Kazan at the beginning of the 20th century, the literary meetings in the hotels "Amur", "Bolgar", the club "Sharyk", the literary societies "October" and "Sulf" [5].

Thus, the scientific novelty of our study is the history of Kazan University creative societies and associations for Tatar-speaking members with the aim to communicate it in a generalized form to the general public.

Discussion

The revolutions of 1917 brought great changes to the history of the University. Students from the upper classes gradually disappeared, workers' faculties (rabfak) were created enrolling workers and peasants as their students, numerous social and political associations were organized, raising the problem of teaching exact sciences in the Tatar language. In the first years of the Soviet power, the Tatar language was actively introduced into higher education as an educational subject [6, p. 19]. At first, two groups of thirty people were formed, consisting only of Tatars, later the number of groups reached six. However, due to the lack of teaching staff capable of teaching disciplines in the Tatar language, these groups were disbanded [7, p. 132]. In the 1920–1930s, under the leadership of M. Kurbangaliev, the Tatar language was taught as a second state language at Kazan University.

Since those years, Tatar creative societies have been known to function outside Kazan University. The search for new forms of creative associations and attempts to unite Tatar writers began as early as in the 1920s. For example, in 1923, K. Nadzhmi organized the literary society "Zavod", Sh. Usmanov created the literary association "Chasovoy" [8]. In early 1924, a larger association was organized at the Kazan Central Communist Club – the "Octyabr" Society. In April 1924, some of the members of this society, led by Adel Kutuy and Gumer Tulumbaysky, left the "Octyabr", organizing an independent association the "Sulf", but it ceased to exist after some time. "Tatar literary forces were beginning to actively unite in Kazan. In 1923–1924, young authors organized "literary groups" the "Octyabr" and the "Sulf" (the Left Front). They were attended by Kavi Nadzhmi, Khadi Taktash, Adel Kutuy, Akhmet Ishak and other writers. Naturally, these literary groups could hardly be called "associations" in the full sense of the word. At one time, the name "literary groups" described them quite accurately, since they had a small number of participants, their ideological and aesthetic declarations were not complete and were contradictory," wrote Gali Khalit, a scholar of Tatar literature and critic, Doctor of Philology, an Honored Researcher of the TASSR (1915–1992) [9, p. 107].

The periodicals increasingly raised the issue of the need to unite writers creating a single literary organization. G. Nigmati proposed to establish a society of Soviet writers, G. Ibragimov formulated its basic principles. On February 9, 1927, a commission under the Press Department of the Regional Committee of the Communist Party of the Soviet Union prepared a decision on the creation of a writers' community (G. Ibragimov, F. Burnash, G. Tulumbaysky, G. Nigmati). On May 5, 1928, the community of Tatar writers was created, and it worked until February 1932. The Association of Tatar Proletarian Writers (TAPP) existed from September 27, 1928 to May 16, 1932 and was disbanded after the publication of the resolution issued by the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) "On the reorganization of literary and artistic organizations." Its name was changed to the Union of Peasant Writers, later

renamed the Union of Kolkhoz-Proletarian Writers. The Tatar section of the Red Army and Navy Literary Association (TATLOKAF) worked in 1930–1932 [8]. It is quite understandable that the students from Kazan University participated in the work of these creative organizations.

From the beginning of the Great Patriotic War, teachers, postgraduates, students and university employees were drafted into the army. On June 1, 1941, of 1,198 Komsomol members only 600 had remained by October 1, 1941. In the first semester of the 1941–1942 academic year, the educational process was suspended; in the following years, due to the lack of students, the university was on the verge of closing. By 1942, only 1–2 students could attend classes in the 3rd and 4th years of study in some faculties. By 1943, the university had 3 times fewer students than in 1941 (1,280 and 406, respectively). By July 1945, the number of students at KSU was only 783 [10].

On August 9, 1944, the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) adopted a resolution "On the state of mass-political and ideological work in the Tatar party organization and measures to improve it" [11]. This resolution pointed out the unsatisfactory management with respect to the work of writers and artists in the Tatar Autonomous Soviet Socialist Republic, insufficient control over the repertoire of cultural institutions and the poor work in the area of ideological and political education of the intelligentsia, which had led to serious errors in the coverage of the Tatar people's history, as well as literature and art in the Republic [12]. It was clear that serious steps should be taken to correct these errors and adjust national policy. The opening of the Tatar Department at Kazan University can rightfully be considered one of such steps.

Thus, in 1944, the Tatar Language and Literature Department was created at Kazan University, which began to prepare multidisciplinary scholars-philologists, humanities specialists, as well as teachers of the Tatar language and literature [13, p. 102]. Associate Professor Rabiga Afzalovna Khakimova [14, p. 134], appointed head of the Department, managed to quickly assemble a team of scholars and teachers capable of teaching the Tatar language and literature at a higher level, so ten students were admitted to the first year of study. It is interesting that during the admission campaign, much attention was paid not only to the educational, but also to the creative abilities of the applicants [13, p. 103]. The Tatar national poet Ravil Faizullin wrote about the contribution the Department made to the development of the Tatar world: "Let us remember two positive events of 1944: in August of the same year – the Resolution of the Council of People's Commissars of the RSFSR 'On the organization of a literary museum at the Tatarstan Regional Museum, the creation of the Apartment-Museum of Sh. Kamal' and the second one – 'the opening of the Department of Tatar Language and Literature at Kazan State University'. The significance of the Department in the history of Tatar literature and culture is enormous. The creators of modern literature are mainly graduates of the University, those who grew out of this Department" [15, p. 11].

From the first months of the Tatar branch creation, a literary society began to work there, performances by the propaganda team were organized and the wall newspaper called "Adabi suz" ("The Literary Word") was produced. Many creative personalities, who graduated from this department (Ibragim Nurullin, Nurikhan Fattakh, Mirfatykh Zakiev, Mansur Khasanov, Ravil Faizullin, Ayaz Gilyazov, Garif Akhunov, Marcel Akhmetzyanov, Radif Gatash, Khatip Minnegulov, Azat Akhmadullin, Marcel Bakirov, Vakhit Khakov, Gumer Sattarov, Fagima Khisamova, Flera Safiullina, Fazyl Fasiev and others), later became prominent figures in science, education and culture of the Tatar people, and remained to teach at the University [16, p. 213]. In the place of the Tatar intellectuals who fell victims to pre-war repressions, who were destroyed and died on the battlefields, a new layer of Tatar intellectuals appeared, striving for enlightenment from post-war hunger and devastation. The history of the literary society "Alluki" is long and complex.

The society, which flourished in the Tatar Department, was nameless for more than twenty years, simply called the "literary society". Freedom of speech, which came during the "Khrushchev thaw", brought changes to the literary course. Tatar students of the sixties, those studying at Kazan University, quickly burst into the world of literature. At that time, the famous Tatar teachers Khatip Gusman, Latyf Zalay, Yakub Agishev, Mansur Gabdrakhmanov, Ibragim Nurullin, Dilyara Tumasheva, Gayaz Ishmukhametov gave lectures. Two young men – Zulfat Malikov and Mudarris Aglyamov, who entered the Tatar Philology Department in 1965, were among the most active organizers of literary meetings. The fact that the society had no name apparently caused their discontent. And without thinking twice, in 1967 they declared the lullaby of the Tatar people "Alluki" to

be the name of the society. The name really means what it says: "Alluki" literally became a cradle for raising young creators, for giving them wings and educating them. Today, the beloved children of the Tatar people Robert Minnullin, Zinnur Mansurov, Mudarris Valiev, Fairuza Muslimova, Galimzyan Gilmanov, Rafis Kurban, Gazinur Murat, Rkail Zaydulla, Rifa Rakhman, Ilsiyar Ikhsanova and many others have grew up in this cradle and found their place in the world of creative art.

In a talk, organized by Alexey Egorov on the occasion of Ayaz Gilyazov's 80th anniversary, Tufan Minnullin said: "The students, who took part in the work of the society, later became excellent poets. They liked the work of Ayaz Gilyazov, his uncompromising nature, and they naturally invited him to their meetings. I also attended the society's meetings several times. What kind of meeting would it be without Khasan Tufan, Sibgat Khakim and Ayaz Gilyazov?! The writers, whose names are still the pride of Tatar literature, came to meet students..." [17, p. 134]. Ayaz Gilyazov's visit to the literary society is also mentioned in an article by scholar M. Khabutdinova: "A. Gilyazov first turned to the Hungarian theme when describing his main character's studies at Kazan University. In his work, I. Batullin attends meetings of the literary society at the Historical and Philological Faculty of the University where students usually read their creative works to each other, discuss various literary novelties and meet writers. Each member of the literary society is assessed through the eyes of the main character of the story" [18, pp. 105–106].

The heads of the society were constantly changing. Usually, the most active, creative, organizationally gifted student was elected as its head, and one of the teachers from the Tatar Department was elected as the head-curator. When talking about the history of "Alluki", the name of Marcel Khaernasovich Bakirov is often mentioned. He taught various genres of literature at the University for many years, beginning his creative path in the newspaper "Adabi suz" ("The Literary Word") as an artist. Marcel aga's contribution to the life of "Alluki" is invaluable. A scientist-poet who studied the structure of the Turkic poem from a scientific point of view, he was always interested in the work of young poets, giving his advice and indentifying directions of the future development. When he was the editor-in-chief, the wall newspaper "Adabi suz" ("The Literary Word") took first place in the university-wide competition and then in the inter-university competition in Kazan.

In the 1970–1990s and at the beginning of the 21st century, the literary society "Alluki" was headed by the writers and scholars who worked in the Tatar Department. Through the literary workshops of Mudarris Valiev, Mukhammat Magdiev, Galimzyan Gilmanov and Rifa Rakhman, dozens of Allukians entered the world of creative art and became famous writers and poets. During these years, such names as Rustem Sulti, Ramis Aymet, Rezida Akhtyamova (literary pseudonym Dzhamilya), Almaz Gimadiev, Aidar Mingazov, Chulpan Akhmetova, Gamilya Rakhmatullina and others entered the chronicle of "Alluki".

At the end of the noisy 1990s, "Alluki" slightly quieted down. Either the economic and political upheavals, taking place in the Republic, had a negative impact on the literary process, or the society was gaining strength before a big upswing. This upswing was not long in coming: in the 2000s, children born during the reorganization period began to enter the Faculty of Tatar Philology, History and Oriental Languages, which became one of the largest university faculties. They were free-thinking, educated students who thought about their people. Along with a broad outlook, many had a thirst for literature. Yulduz Minnullina, Luiza Yansuar, Lenar Shaekh were those who received their education during that period and in that environment. The faculty was seething with Tatar spirit: it was the time of the famous dance club "Kaz Kanaty" and "The Tatar Choir". Under the leadership of Galimzyan Gilmanov and the second-year student Lenar Shaekh (now a famous poet, journalist and editor-in-chief of the Tatar Book Publishing House), the "Alluki" society resumed its work in 2003–2007 and the newspaper "Taraza" ("The Window") was founded instead of the wall newspaper "Adabi suz" ("The Literary Word"). The new paper was published in a printing house and distributed among university students, Lenar Shaekh was its editor-in-chief in 2003–2008. He recalled those times as follows: "I clearly remember the day when the very first meeting of the literary creative association "Alluki", newly created at the beginning of the 21st century, took place: it was September 24, 2003. At the same meeting, it was decided to organize and start the publication of the Tatar student newspaper "Taraza" ("The Window"). As early as in October, the first issue of the new Tatar-language youth paper was published. It had only four pages, the circulation was only fifty copies, but this was a historical figure, and the new generation that joined Tatar literature was able to bring their word to the general public.

Selecting materials for the "Taraza" ("The Window"), collecting news, ordering articles and interviews for Allukians, editing the received items... – all this was my responsibility, your humble servant's. I quickly learned the printing program from the computer guy Florid Zagretdinov, who printed the first issues, and after a while I managed to do it myself.

The newspaper was getting better and better, the number of writers was increasing, the topics and problems raised were expanding. The volume of the newspaper, replicated on a regular Xerox, reached twenty pages, it was printed in the university printing house, the circulation grew up to 999 copies. True, individual issues actually had the circulation of two thousand, which was done with the aim of expanding the circle of its distribution.

Since the preparation of the "Taraza" ("The Window") took a lot of time, in some cases we, the guys from "Alluki", had to spend nights working in the faculty's computer room on the 11th floor, both with the consent of the main building authorities and without having any permission.

The organization of the competition "Shigri Sabantuy" ("The Poetic Sabantuy") since 2004 has contributed to the increase of the newspaper readership. Each issue was sent to universities and colleges of Tatarstan and Bashkortostan, distributed in student dormitories of Kazan. "Shigri Sabantuy" ("The Poetic Sabantuy") has become a regional competition, which is held jointly with the Union of Writers of Tatarstan uniting creative Tatar students. The Tatar book publishing house has become a permanent sponsor of the competition.

In my opinion, the reorganization of "Alluki" was the right and timely step. Thanks to it, the thousand-year-old Tatar literature raised its successors, and after decades of interruption, the new generation has not stepped into the literary arena, but rushed in with a flourish, looking to the future."

The format of literary societies, as a rule, includes several areas – discussion, analysis, critical meetings of young creative teams with reading each other's literary works; meetings with famous writers, personalities; conversations with each other, discussion of topics from life, study, etc.; visiting theaters, concerts with their subsequent evaluation, etc. The poet Bulat Ibragim described the meetings of "Alluki" as follows: "the most interesting were those days when "Alluki" held discussions analyzing the work of young writers. Here, the writer's psychological fortitude is important, since many young authors are not ready to accept criticism. There were times when I saw those who cried bitter tears.

Two or three months later, I, a first-year student, had my work examined. At that time, the meetings were held in the room on the 11th floor of the 2nd building of the current KFU (in those years, the Faculty of Tatar Philology was located on the 11th floor). I went in and sat down in horror. The curator of "Alluki", Galimzyan Gilmanov, was reading my poems. I remember how they discussed the poem dedicated to my native village. After that, someone said: "If in this poem we change the name of your native village to the name of my native village, the reader will not notice any difference."

I thought about it. Indeed, it was right. For me, this meeting became an eternal lesson teaching to pay attention to the originality, the uniqueness of each poem."

During these years, "Alluki" attracted students not only from the Tatar faculty, but also from other educational institutions, maintaining links with the literary societies "Ilham" of Tatar State Humanitarian and Pedagogical University, "Shakertlar" of Yelabuga State Pedagogical University, "Akcharlak" and "Shonkar" of the Republic of Bashkortostan, finding like-minded people and organizing the creative competition "Shigry Sabantuy" for the students of the Volga-Ural Region. Books by such Allukians as Lenar Shaekh, Liliya Gibadullina, Rifat Salakh, Aisylu Imamieva, Rustem Galiullin, Liliya Zakirova, Aidar Zamal were published, many of the authors were later accepted into the Union of Tatarstan Writers.

In 2006, the newspaper "Taraza" became a laureate of the republican competition "Student of the Year" in the nomination "Best Student Publication"; in 2007, it became the winner of the university competition "Student of the Year" in the nomination "Best Student Newspaper". Having collected the best works of the Allukians, the Tatar book publishing house twice published the collection "Alluki". Since 2008, the head of the society has been Khalisa Shirman, Candidate of Philology, Associate Professor in the Department of Tatar Linguistics, a writer and a poetess, the author of scripts for television films.

When speaking about literary association, it is certainly important to note the activities of the "Ilham" (Inspiration) society, which functioned for many years at the Kazan State Humanitarian and Pedagogical University. In the pre-revolutionary period, teachers for city gymnasiums of the Kazan Province were prepared at the Historical-

Philological and Physical-Mathematical Faculties of Kazan University, and teachers of public schools were trained at the Kazan Teachers' Institute as a secondary educational institution. After the first All-Russian Congress on Education was held in 1918, by its decision all secondary pedagogical educational institutions received the status of higher educational institutions, the Kazan Teachers' Institute was transformed into a pedagogical institute. Since 1925, the Eastern Department of the Institute was divided into national departments: first it had the Tatar and Chuvash National-Linguistic Departments, and from 1926 the Votian and Mari Departments were added to them [19, p. 73]. After the organization of the Department of Tatar Language and Literature, a literary society began to work here and a newspaper was published. Until 1944, this was the only department in the country that trained teachers of the Tatar language and literature. Teacher Kudashev Gabdulhak, who studied at the institute during these years, writes in his memoirs about the active participation of Adel Kutuy and Khasan Tufan in this matter: "In the twenties, scientific meetings were often held in the large auditorium of Kazan State University with the participation of Galimzyan Ibragimov, Gaziz Gubaidullin, Gali Rakhim and other experts in language and history. At these meetings, reports were made, issues of current interest for that time and scientific news were discussed. Many Tatar students of the Eastern Pedagogical Institute attended these meetings.

In the autumn of 1924, at the Eastern Pedagogical Institute, a wall newspaper in the Tatar language was published for the first time. Khasan and Kutuy took an active part in the publication of this newspaper. At Kutuy's suggestion, the newspaper was given the name "Uky-toze" ("Read-Build"). The newspaper "Uky-toze" became an important factor in organizing Tatar students, studying in various departments of the Institute, and in attracting them to public work. Many Tatar students of the Institute took an active part in producing the newspaper and contributing items to it. The editorial office of the newspaper received many manuscripts, it was mainly Khasan and Kutuy who were engaged in their proof reading" [20, p. 180].

In his article "Ilham Kanatlarynda" ("On the Wings of Inspiration"), the famous literary scholar, teacher, Doctor of Philology, Prof. Fuat Galimullin described the initial period of the literary societies existence at the Eastern Pedagogical Institute: "In 1926–1929, the Tatar Department published its own socio-political and literary magazine. It was called "Yash Pedagog" ("The Young Teacher"). A. Kutuy, G. Kashshaf, A. Yeniki, F. Dautov, M. Bogdanova, M. Kashafutdinova published their works in it. It is known that in the 1928–1929 academic year, for example, about fifty students were members of the local research and literary society. In the 1926–1927 academic year, Kh. Taktash and G. Bakir studied at the Institute. Khadi Taktash regularly met with the young people who had taken up the creative pen, inspiring them with his works. A. Kutuy is known to have spoken in this society more than once. The future poet Khabra Rahman studied here from 1932 to 1933. He was elected head of the literary society" [3].

The literary society is known to have had a handwritten almanac "Yashlek tavyshy" ("The Voice of Youth"), published in the middle of the 20th century. In 1967, Madina Shaikhievna Zalyalieva, the teacher who headed the society for many years, published the article "Beznen tugarak" ("Our Society") in the newspaper "Tatarstan yashlare" ("The Youth of Tatarstan) about the activities of the society and its history [21]. From 1974, the society was led by the then young teacher Fuat Galimullin, and together with the head of the Department Farit Khatipov, they decided to name the society "Ilham" and present it as a creative association. During those years, such famous writers as Rafis Gizzatullin, Zinnur Khusniyar and Marat Zakir grew up among the students. Later, the leadership of the creative association was transferred to Amir Gubaevich Makhmudov who was a poet himself. In the newspaper "Tatarstan Yashlare", he published an article about the work of the young poets and writers Rashit Fatkhrakhmanov, Roza Zaitseva, Farida Faizrakhmanova, Venera Salakhova, Rukhiya Akhunzyanova, Zulfiya Khamzina, Raushaniya Sakhapova and Nafisa Gizzatullina [22].

In 2005, the process of merging Kazan State Pedagogical University and the Tatar State Humanitarian Institute began, and the newly formed structure was called Tatar State Humanitarian and Pedagogical University. The Tatar State Humanitarian Institute had a student literary society, "Dastan", and the ten-page newspaper "Dastan", which published creative and information material [23].

As a result of the merger of educational institutions, these societies also united, and later, the activities of the literary creative association were in the hands of postgraduate students Ramil Khannanov and Marat Mindubaev who organized a creative competition for students and schoolchil-

dren called “Ilhamly kalam” (“The Inspired Pen”) and continued publishing the newspaper “Raushan”. During those years, the talented young people Ruzal Mukhametshin, Ruzal Akhmadiyev, Dinara Akhmetova and Zilya Faskhieva began their literary career. The students’ work was published in the literary collection of works “Ilham Kanatynda” (“On the Wings of Inspiration”), consisting of three books.

The years 2010–2011 brought even greater changes to the institutions educating national personnel. In those years, after the merger of Kazan State University and Tatar State Humanitarian and Pedagogical University and the creation of a federal organization, their societies “Alluki” and “Ilham” and the newspapers “Taraza” and “Raushan” merged into the literary creative association “Alluki” and the newspaper “Raushan”. The annual competitions “Shigri Sabantuy” and “Ilham Kanatynda” became long-awaited events not only for students, but also for schoolchildren. The performances of the Allukians “Yana Dulkyn – 1” (The New Wave – 1) and “Yana Dulkyn – 2” (The New Wave – 2), carried out by the organization “Kaleb”, caused particular controversy in mass media [24]. During those years, new names became known in the literary firmament: Bulat Ibragimov, Fanil Gilyazov, Almaz Mansurov, Rufina Gabdrakhmanova, Elmira Kamaeva, Aigul Abdrakhmanova, Chulpan Gubaidullina, Svetlana Gilyazova, Ilsia Galiakberova, Alina Galieva, Guzel Zakirova (the literary pseudonym of Guzelya), Leila Khabibullina, Zilya Sabitova, Alsu Salahova, Gelusya Shigapova and Enge Khusainova, their works were published in the literary collections “Ilham kanatynda”, “Davam” and “Ak yul”; moreover, in various creative competitions the Allukians annually took about thirty prizes. The successors of “Alluki” are young writers who are earning the fame today: Ilyas Khaziev, Ikhtiyar Kiyamov, Aizilya Abdrakhmanova, Gulnaz Akhmadiyeva, Gulina Farkhullina and others.

In the office of the Tatar Linguistics Department of the Higher School of National Culture and Education named after Gabdulla Tukay of Kazan Federal University, there is one very valuable memento. It is an album with thick sheets, like the one everybody used to have at home in the Soviet years, its velvet cover smelling slightly of mothballs. This is the album of the “Alluki” society. This album contains photographs from the event when the literary society received its name “Alluki”, the autographs of prominent writers who came to this event, and words addressed to future generations of Allukians. In 1987, the then Allukians – Lyutsiya Sharafieva, Sveta Zagrieva, Alfiya Safina and Filiza Salakhova wrote: “On April 24, we celebrated the 20th anniversary of the literary society named “Alluki”. On March 12, 1985, we celebrated the 40th anniversary of the society “Alluki”’s founding. Our society has existed since the opening of the Tatar branch.” This means that in 2024, 80 years will have passed since the founding of the Tatar branch and the literary society “Alluki”.

«“Alluki”nen yashen soramagyz –
(Don’t ask “Alluki”’s age –)
Khalyk belan berga tugan ul:
(It was born together with the people:)
“Alluki” ul – zangar kuzle Taktash,
(“Alluki” is the blue-eyed Taktash,)
Һam ak chchle Khasan Tufan ul... “
(And this is the gray-haired Khasan Tufan) – these words were written in this album by the 26-year-old Allukian Lyabib Leron – today a famous writer, poet, editor-in-chief of the journal “Beznen Miras”, Honored Artist of the Republic of Tatarstan (2002), laureate of the Republican Prize named after Musa Jalil (2007), laureate of the State Prize of the Republic of Tatarstan named after Gabdulla Tukay (2022).

Today, “Alluki” is an association, aiming to preserve and develop national literary traditions. The “Alluki”’s functions encompass such activities as organizing creative evenings and workshops, visiting literary salons of the Union of Writers of the Republic of Tatarstan, holding critical meetings, participating in various creative competitions and projects, creating short films based on the scripts written by students, and doing volunteer work with school and gymnasium students.

Literary societies play an important role in the development of the historical-literary process and the formation of a literary era. In these societies and literary salons, literary and social ideas are discussed, literary values are shaped, and in some cases, the tactics of literary struggle against negative views developed in society are adopted [25]. Societies and salons devote a lot of space not only to literary activities, but also to music, painting and philosophy. It is in these communities that the exchange of information, experience and opinions between representatives of various fields of knowledge takes place (for example, in Kazan, one can name the society called “Kaleb”, headed by Guzel Sagitova).

At the same time, some scholars claim that too much importance is attached to the activities of literary societies. For example, according to one of the leaders of the creative association "Alluki", the scholar and famous writer, the critic and poetess Rifa Rakhman, her classes in literary criticism and her creative laboratory at Kazan University to a great extent account for students' involvement in literature, while the activities of the society cannot have a similar effect. The literary scholar and prose writer Galimzyan Gilmanov, on the contrary, noted: "When I worked as the head of the Creative Association "Alluki", we often got together with students and discussed various topics. The fact that they get together and talk expressing opinions on certain topics unites students, attracting them to literature, awakening their interest in each other's creative work."

The importance of literary societies is often highlighted in the works of the literary scholars Tagir Gilazov and Alfat Zakirzyanov. T. Gilyazov, speaking about Gabdulla Tukay, pays special attention to the poet's literary environment: "Sometimes, following the general trend, there is an attempt to downplay the role of Tukay's literary environment in Tatar schools-madrassas, the literary and cultural life of the cities of Uralsk and Kazan. Literary mejlises in the "Motygyya" madrassah, literary evenings in Kazan, and the Sharyk club played a major role in increasing the poet's literary authority and poetic level" [26].

A. Zakirzyanov emphasizes the current need for round tables, discussions and literary criticism: "Such events, of course, revive spiritual and aesthetic thought affecting our literature, encouraging those few who have appeared in our ranks to develop this line of thinking and test their intellectual and aesthetic capabilities in print" [27, p. 5].

Along with literary societies and associations, Kazan University has creative research societies for young people interested in science. Thus, the society "Belem sukmaklary" ("The Paths of Knowledge"), created in the 2000s, continues its activities at the Department of Tatar linguistics under the name "Tatar tele belemenen aktual masalalare" ("Current Issues of Tatar Linguistics"). The head of the society, Candidate of Philology, Associate Professor in the Department of Tatar Linguistics Gulfiya Khadiyeva, together with her students, studies emerging issues of the Tatar language and literature [28].

The society "Rukhiyat", created in 2023 as a student research society headed by Associate Professor in the Tatar Literature Department Gulfiya Gainullina, is focused on updating conversations about Tatar literature and literary criticism. In the very first year of its work, the members of the society presented five research articles in the "Book Review" section of the "Kazan Utlary" journal, became winners of conferences and competitions organized by Kazan Federal University. Forty students attend the meetings of the society. In the future, the work of the society will focus on attracting young people to linguistic studies and dissemination of knowledge. In particular, attention will be paid to studying blank spots in the history of literature, identifying and popularizing forgotten names.

Conclusions

Kazan University has a unique history of creating national literary associations and societies. Here, Tatar-speaking literary societies appeared in the early 20th century, when the Tatar language began to be taught fundamentally. They have undergone several changes but continue their activities to this day. Among them, we can highlight the societies and associations "Alluki", "Ilham", "Dastan" and "Rukhiyat". Over the years, their activity became more wave-like and less emphatic. Still, literary associations have a great influence on the development of individual creativity of each participant uniting its members, since their joint work and methods of creative approach trigger the types of activity previously not used by the author. The young writers develop their literary creativity after getting acquaintanted with classical examples of poetry, drama and prose at the meetings of the association, after discussions about the techniques used in their personal creative work, after careful reading and critical analysis of the texts written by young authors. Joint creative work – literary-thematic trainings, game forms of communication, competitions and contests, challenging homework on a common topic –unites young people and opens the way to creativity.

Literary associations influence not only individual authors, but also the development of society as a whole, providing a connection between the author and the nation and preserving the significance of literature as a layer of national culture.

The research is being conducted within the framework of the FPSP-2/24 theme.

References

1. Levkina, L. I. (2020). *Sotsial'no-istoricheskaya rol' soobshchestv: monografiya* [The Socio-Historical

Role of Communities: A Monograph]. 181 p. Moscow, Rusayns. (In Russian)

2. Valeev, R. M., Tikhonova, M. C. (2014). *Pervyi literaturnyi kruzhok v g. Kazani kontsa 18-nachala 19 vv.* [The First Literary Circle in Kazan in the Late 18th – Early 19th Centuries]. Vestnik KazGUKI. No. 3, pp.39–44. (In Russian)

3. Galimullin, F. G. (2012). *Ilham kanatlarynda* [On the Wings of Inspiration]. Beznen miras. No. 2, pp. 3-10. URL: https://beznenmiras.ru/news/edebi-miras/ilham-kanatlarynda (accessed: 19.07.2024). (In Tatar)

4. Shirman, Kh. (2019). *Allukile ellar* [Years with Alluki]. Beznen miras. No. 4, pp. 74–78. (In Tatar)

5. Demirkaya, A. E. (2022). *Kazan'daki edebî mahfiller: salon söyleşilerinden edebî topluluklara* [Literary Societies in Kazan: From Salon Conversations to Literary Societies]. İdil-Ural Araştırmaları Dergisi. No. 4 (1), pp. 31–53. (In Turkish)

6. Kuzmina, Kh. Kh., Nurieva, F. Sh. (2024). *Kazan universitetynda tatar tele tarikhy fanen oiranu* [Studies in the History of the Tatar Language at Kazan University]. Tatarica. No. 1 (22), pp. 7–25. (In Tatar)

7. Vishlenkova, E. A., Malysheva, S. Yu., Salnikova, A. A. (2005). *Terra Universitatis: Dva veka univesitetskoy kul'tuty v Kazani* [Two Centuries of University Culture in Kazan]. 500 p. Kazan, Kazanskiy gosudarstvennyi universitet im. V. I. Ul'yanova-Lenina. (In Russian)

8. Gizzatullin, N. G. *Literaturnye kruzhki i ob'edineniya v RT* [Literary Societies and Associations in the Republic of Tatarstan]. Onlayn-entsiklopediya Tatarica. URL: https://tatarica.org/ru/razdely/istoriya/novejshee-vremya/literaturnye-kruzhki-i-obedineniya-v-rt (accessed: 19.07.2024). (In Russian)

9. Khalit Gali (1955). *Tatar sovet adabiyaty tarikhyn oyranu tazhribasennen* [From the Experience of Studying Tatar Soviet Literature]. Sovet adabiyaty. No. 11, pp. 99–118. (In Tatar)

10. *Kazanskiy universitet v gody Velikoi Otechestvennoi voiny* [Kazan University during the Great Patriotic War]. Kazanskiy universitet. URL: https://kpfu.ru/social/k-75-letiju-pobedy/kazanskij-universitet-v-gody-velikoj-386709.html (accessed: 19.07.2024). (In Russian)

11. *Postanovlenie TSK VKP(b) "O sostoyanii i merakh uluchsheniya massovo-politicheskoi i ideologicheskoi raboty v Tatarskoi partiinoi organizatsii". 9 Avgusta 1944 g.* (1985) [Resolution of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) "On the State and Measures for Improving Mass Political and Ideological Work in the Tatar Party Organization." 9 August 1944]. KPSS v rezolyutsiyakh i resheniyakh s"ezdov, konferentsii i plenumov TSK. Izd. 9-e, dop. i ispr. Vol. 7, pp. 513–520. Moscow, Politizdat. (In Russian)

12. Izmailov, I. L. *Utverzhdenie prinuditel'nogo bulgarizma: postanovlenie TSK VKP(b) i ego posledstviya* [The Establishment of Forced Bulgarism: The Resolution of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) and Its Consequences]. Real'noe vremya. URL: https://m.realnoevremya.ru/articles/286719-utverzhdenie-prinuditelnogo-bulgarizma (accessed: 19.07.2024). (In Russian)

13. Zamaletdinov, R. R., Khabutdinova, M. M. (2018). *Istoriya sozdaniya otdeleniya tatarskogo yazyka i literatury v Kazanskom gosudarstvennom universitete v vospominaniyakh prepodavatelei i pervykh studentov* [The History of the Creation of the Department of Tatar Language and Literature at Kazan State University in the Memories of Teachers and First Students]. Tatarica. No. 1(10), pp. 91–113. (In Russian)

14. Bagavetdinova, Kh. Z. (2021). *Galima Khakimova Rabiga Afzalovna: tormysh yuly ham eshchanlege* [Scholar Khakimova Rabiga Afzalovna: Life and Work]. Istoricheskaya etnologiya. Vol. 6, No. 1, pp. 132–140. (In Tatar)

15. Faizullin, R. G. (2011). *Ilbagar uilar: falsafi yazmalar, adabi portretlar, khatira-uilanular* [Conquering Thought: Philosophical Notes, Literary Portraits, Memories and Thoughts]. 414 p. Kazan, Tatar. kit. nashr. (In Tatar)

16. Tumasheva, D. G. (1996). *Razvitie tatarskogo yazykoznaniya v Kazanskom universitete (1944–1995)* [Development of Tatar Linguistics at Kazan University (1944–1995)]. Gasyrlar avazy. Ekho vekov. No. ½, pp. 212–216. (In Russian)

17. Egorov, A. (2009). *Tri interv'yu o A. Gilyazove* [Three Interviews about A. Gilyazov]. Kazanskii al'manakh. No. 5, pp. 131−148. (In Russian)

18. Khabutdinova, M. M. (2018). *Vengerskii sled v zhizni i tvorchestve A. M. Gilyazova* [Hungarian Trace in the Life and Work of A. M. Gilyazov]. Filologicheskie nauki v MGIMO. No. 1, pp. 104−112. (In Russian)

19. Bushueva, L. A. (2023). *Vostochnyi pedagogicheskii institut v strukture vysshego obrazovaniya Kazani v 1920-e gg.* [Eastern Pedagogical Institute in the Structure of Higher Education in Kazan in the 1920s]. Iz istorii i kul'tury narodov Srednego Povolzh'ya. Vol. 13, No. 1, pp. 63–78. (In Russian)

20. Kudashev, G. Kh. (1987). *Khasan Tufan – student* [Khasan Tufan as a Student]. Kazan utlary. No. 2, pp. 179–181. (In Tatar)

21. Zalyalieva, M. Sh. (1967). *Beznen tugarak* [Our Society]. Tatarstan yashlare. September 24. (In Tatar)

22. Makhmudov, A. G. (1984). *Ilham yuldash bulsyn sina, Ilham!* [May Inspiration Accompany You Throughout Your Life, Ilham!]. Tatarstan yashlare. P. 4. May 1. (In Tatar)

23. Karimova, R. S. *"Dastan" – studentlar basmasy* ["Dastan" is a Student Publication]. Tatar-inform. URL: https://tatar-inform.tatar/news/dastan-studentlar-basmasy (accessed: 19.07.2024). (In Tatar)

24. Shirman, Kh. *Khalyk "Kaleb"ne anladymy?* [Did People Understand "Kaleb"?]. Soyembika. URL: https://syuyumbike.ru/blog/blogs/khalyk-kalebne-aladymy (accessed: 15.08.2024). (In Tatar)

25. Belozerova, A. V., Mikhaylova, A. N. (2017). *Literaturnye salony i ikh rol' v protsesse razvitiya russkoi kul'tury Rossii XIX stoletiya* [Literary Salons and Their Role in the Development of Russian Culture in Russia in the 19th Century]. Molodoy uchenyi. No. 22.1 (156.1), pp. 3–5. (In Russian)

26. Gilazov, T. Sh. *Tankyidi-gyil'mi fikerda Tukaynyn adabi abrue mas'alase (20 gasyrnyn berenche chirege)* [The Question of Tukai's Literary Authority in Critical-Scientific Thought (First Quarter of the 20th Century)]. Gabdulla Tukay. URL: http://gabdullatukay.ru/tukay-science/scientists/gyjlajev-tahir-tenkyjdi-gyjlmi-fikerde-tukajnyn-edebi-abrue-meselese-xx-gasyrnyn-berenche-chirege/ (accessed: 19.07.2024). (In Tatar)

27. Zakirzyanov, A. M. (2004). *Zaman belan berga: Adabi tankyit' makalalare* [Along with Time: Articles of Literary Criticism]. 175 p. Kazan, Tatar. kit. nashr. (In Tatar)

28. Rakhmatullina, A., Khadieva, G. K. (2023). *Balalar soylamena fonosemantik analiz (Golina Shaikhi shigyre misalynda)* [Phonosemantic Analysis of Children's Speech (using the example of Gulina Shaikhi's poem)]. Khakovskie chteniya – 2023: materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii molodykh uchenykh, posvyashchennoi pamyati zasluzhennogo professora Kazanskogo universiteta Vakhita Khozyatovicha Khakova (Kazan', 26–27 oktyabrya 2023 g.) / pod obshch. red. G.R. Galiullinoi. Pp. 91–94. Kazan, Izdatel'stvo Kazanskogo universiteta. URL: https://kpfu.ru/portal/docs/F1473185455/Sbornik_Khakovskie.chteniya_2023.pdf (accessed: 24.07.2024). (In Tatar)

КАЗАН УНИВЕРСИТЕТЫНДА ӘДӘБИ ИҖАТ ТҮГӘРӘКЛӘРЕ ТАРИХЫ ҺӘМ АЛАРНЫҢ XX-XXI ГАСЫР ТАТАР ӘДӘБИЯТЫН ҮСТЕРҮДӘГЕ РОЛЕ

Халисә Хатыйп кызы Кузьмина,
Казан федераль университеты,
Россия, 420008, Казан ш., Кремль ур., 18 нче йорт,
shirmanx@yandex.ru

Гөлфия Расил кызы Гайнуллина,
Казан федераль университеты,
Россия, 420008, Казан ш., Кремль ур., 18 нче йорт,
gulfiarasilevna@mail.ru

Әдәби иҗат түгәрәкләре һәм берләшмәләре халыкның рухи мәдәнияте югарылыгын билгели торган әһәмиятле иҗтимагый күренеш булып тора. Тарих шуны күрсәтә: әдәби берләшмәләр эшчәнлеге милли әдәбият һәм мәдәният үсешенә нигез салып кына калмыйча, дәүләткә һәм аның эчке сәясәтенә дә йогынты ясарга мөмкин, шуңа күрә мондый берләшмәләрнең тарихын өйрәнү хәзерге заман әдәби процессны аңлау өчен дә актуаль. Казан университетында милли иҗат берләшмәләре һәм түгәрәкләре барлыкка килүнең үзенчәлекле тарихы бар. Биредә татар телле әдәби түгәрәкләр татар теле фундаменталь рәвештә укытыла башлагач, ягъни XX гасырда барлыкка килеп, берничә тапкыр үзгәргәннәр һәм бүгенге көнгә кадәр үз эшчәнлекләрен дәвам итәләр. Әлеге мәкаләдә Казан университетында оешкан әдәби иҗат берләшмәләренең тарихын тасвирлау, аларның эшчәнлеген шул чордагы иҗтимагый-тарихи шартлар һәм мохит белән бәйләп өйрәнү; бу өлкәдә хезмәт куйган укытучыларны, язучыларны һәм аларның фәнни-педагогик эшчәнлеген ачыклау бурычы куела.

Төп төшенчәләр: Казан университеты, әдәби иҗат, берләшмә, түгәрәк, язучылар, «Әллүки», «Илһам», «Дастан», «Рухият»

Кереш

Кеше иҗтимагый зат буларак интерпретацияләнә һәм җәмгыятьтән читтә яши алмый. Нәкъ менә башка кешеләр белән аралашу, ягъни иҗтимагый мөнәсәбәтләр кешене табигатьтән аерып чыгара. Иҗтимагый мөнәсәбәтләр индивидуумнарның төрле социаль төркемнәргә берләшүен шарт итеп куя. Яшәү рәвеше, якынлык, мәнфәгатьләр, туганлык, традицияләр һ.б. билгеләр буенча берләшкән зур булмаган төркемнәрдә соңыннан җәмгыятьтә кабул ителә ала торган нормалар булдырырга мөмкин. Мондый иҗтимагый төркемнәр (бергәлекләр,

берләшмәләр) кешелекнең бөтен тарихы дәвамында барлыкка килә [1, б. 3] һәм Идел буе төбәге өчен дә ят күренеш түгел.

XVIII-XIX гасырлар чигендә Казанның мәдәни тормышы бай һәм күптөрле буларак тасвирлана. Бу вакытта Г.П. Каменев һәм С.А. Москотильников кебек яшь әдәбиятчылар Идел буеның беренче әдәби түгәрәкләренең берсен оештыралар [2]. 1804 елда университет ачылу (Идел буенда беренче һәм Россиядә өченче университет) Казан һәм төбәк тормышында әһәмиятле вакыйга була. Биредә Идел буе, Урал һәм Себер өчен укытучылар, табиблар, инженерлар, юристлар, чиновниклар әзерләнгән. Шул ук вакытта университет составында сүз сәнгате бүлеге булуы филологик белем һәм әдәби иҗат үсүенә яңа мөмкинлекләр ача.

Әдәби түгәрәк – әдәбият белән кызыксынучы кешеләр берләшмәсе, аның әгъзалары әдәби барыш *(әдәби процесс)* турында фикер алышалар, үз иҗатлары белән уртаклашалар, язучылар стилен һәм язу техникасын анализлыйлар, шулай ук язу осталыгы буенча остаханәләр үткәрә алалар. Гадәттә, мондый түгәрәкләр һәм берләшмәләр идея-фикерләр алышу, иҗатта бер-берсенә ярдәм итү өчен барлыкка килә.

Әдәби түгәрәкләр эшчәнлеге Казан университеты оешуының беренче елларыннан ук башланып китә, әмма алар рус телле студентлар өчен оештырыла. Татар телле әдәби түгәрәкләр эшчәнлеге исә бары тик XX гасырның беренче чиреге ахырында гына активлаша.

Тикшеренү материаллары һәм методлары, фәнни яңалыгы

Әлеге мәкаләдә Казан университетында оешкан әдәби иҗат берләшмәләренең тарихын тасвирлау, бу өлкәдә хезмәт куйган укытучыларны, язучыларны һәм аларның фәнни-педагогик эшчәнлеген барлау бурычы куела.

Төрле берләшмәләрнең эшчәнлеген тикшергәндә, Казан университеты оешкан елларда ук барлыкка килгән әдәби берләшмәләрнең бербөтен картинасын төзү өчен хронологик эзлеклелек алымы кулланылды. Шул ук вакытта берләшмәләр эшчәнлегенең әһәмиятле тенденцияләрен анализлау өчен кайбер очракларда материалны тикшерүгә проблемалы якын килү алымы да искә алынды. Мәкаләдә бәян итүнең хронологик һәм проблемалы принциплары бергә кушыла. Тарихи-чагыштырмалы һәм аксиологик методлар әдәби берләшмәләр эшчәнлеген бүгенге көн һәм узган гасыр күзлегеннән бәяләргә ярдәм итте.

Әлеге темага караган кайбер эзләнүләр булса да, Казан университетында эшчәнлек алып барган татар телле әдәби түгәрәкләр һәм берләшмәләрнең барлыкка килү һәм үсеш тарихын ачыклап язылган хезмәтләр юк диярлек. Бу уңайдан Ф.Г. Галимуллинның Татар дәүләт гуманитар педагогика университетында озак еллар дәвамында эшләп килгән «Илһам» түгәрәгенең тарихын яктырткан мәкаләсен [3] һәм Х.Х. Кузьминаның Казан дәүләт университетында эшчәнлек алып барган «Әллүки» түгәрәге тарихын яктырткан мәкаләләрен күрсәтергә мөмкин [4]. Аерым язмаларда түгәрәкләргә йөрүчеләрнең шәхси истәлекләре һәм түгәрәк утырышлары турында уйланулары урын ала (Мәдинә Җәләлиева, Ленар Шәех, Сәрбиназ Шәйхеллова, Булат Ибраһимов һ.б.). Казанда XX гасыр башында эшләгән рус телле әдәби салоннар һәм берләшмәләр, «Амур», «Болгар» кунакханәләрендә узган әдәби җыеннар, «Шәрык» клубы, «Октябрь» һәм «Сулф» әдәби җәмгыятьләре турында А.Е. Демиркаяның «Казандагы әдәби җыелышлар: салон әңгәмәләреннән алып әдәби җәмгыятьләргә кадәр» дип аталган фәнни мәкаләсендә тасвирлана [5].

Шул рәвешле, тикшеренүнең фәнни яңалыгы Казан университетында оешкан татар телле әдәби иҗат түгәрәкләрен һәм берләшмәләре тарихын ачыклау һәм, гомумиләштереп, киң җәмәгатьчелеккә тәкъдим итүдән гыйбарәт.

Фикер алышу

1917 нче елгы инкыйлаблар университет тарихына зур үзгәрешләр алып килә. Югары катлам нәселеннән булган студентлар әкрен генә юкка чыга, эшче һәм крестьяннардан торган эшче факультетлар (рабфак) төзелә, күпсанлы иҗтимагый һәм сәяси түгәрәкләр оеша башлый, төгәл фәннәрне татар телендә укыту проблемасы куела. Совет властеның беренче елларында ук татар теле уку предметы буларак, югары мәктәпкә актив кертелә башлый [6, б. 19] Беренче вакытта татарлардан гына торган утыз кешелек ике төркем оеша, аннан бу төркемнәрнең саны алтыга җиткерелә. Әмма төрле фәннәрне татар телендә

укытырлык педагогик кадрлар булмау сәбәпле, бу төркемнәр таркала [7, б. 132]. 1920-1930 елларда исә Казан университетында татар теле М.Х. Корбангалиев җитәкчелегендә икенче дәүләт теле буларак укытыла башлый.

Казанда бу елларда университеттан тыш татар телле иҗади түгәрәкләрнең эшләве мәгълүм. Иҗади берлекләрнең яңа формаларын эзләү һәм татар язучыларын берләштерү омтылышлары 1920 еллар башыннан ук ясала. Мәсәлән, 1923 елда К. Нәҗми «Завод» әдәби түгәрәген, Ш. Усманов «Часовой» әдәби берләшмәсен оештыра [8]. 1924 ел башында Казанның Үзәк Коммунистлар клубы каршында зуррак берләшмә – «Октябрь» җәмгыяте оештырыла. 1924 елның апрелендә аның Гадел Кутуй һәм Гомәр Толымбайский җитәкчелегендәге әгъзаларының бер өлеше «Октябрь»дән чыгып, мөстәкыйль «Сулф» берләшмәсен оештыралар, әмма ул бераздан таркала. «Казанда татар әдәби көчләренең интенсив рәвештә тупланыуы барлыкка килде. 1923-24 елларда яшь әдәби көчләр «Октябрь» һәм «Сулф» (сул фронт) кебек «әдәби күмәкләрне» төзиләр. Боларда Кави Нәҗми, Һади Такташ, Гадел Кутуй, Әхмәт Исхак һ.б. язучылар катнашалар. Бу әдәби төркемнәрне чын мәгънәсендә «оешмалар» дип атау читен, билгеле. Үз вакытында «әдәби күмәкләр» дип йөртү аларның характерын шактый төгәл гәүдәләндергән, чөнки аларда катнашучыларның саны да аз һәм идея-эстетик декларацияләре дә формалашмаган һәм каршылыклы иде», – дип яза татар әдәбият галиме һәм тәнкыйтьчесе, филология фәннәре докторы, ТАССРның атказанган фән эшлеклесе Гали Халит (1915-1992) [9, б. 107]

Вакытлы матбугатта язучыларны бердәм әдәби оешмага берләштерү кирәклеге турындагы сораулар торган саен ешрак күтәрелә бара. Г. Нигъмәти совет язучылары җәмгыятен төзергә тәкъдим итә, Г. Ибраһимов аны төзүнең төп принципларын формалаштыра. 1927 елның 9 февралендә Советлар Союзы Коммунистлар партиясе өлкә комитетының матбугат бүлегендә Язучылар оешмасын төзү турында карар әзерләү буенча комиссия (Г.Ибраһимов, Ф. Бурнаш, Г. Толымбайский, Г. Нигъмәти) барлыкка килә. 1928 елның 5 маенда татар язучылары җәмгыяте оештырыла һәм ул 1932 елның февраленә кадәр эшли. Татар пролетар язучылар Ассоциациясе (ТАПП) 1928 елның 27 сентябреннән 1932 елның 16 маена кадәр яшәп килә һәм Бөтенсоюз Коммунистлар партиясе (большевиклар) Үзәк Комитетының «Әдәби-сәнгать оешмаларын үзгәртеп кору турында» Карары чыккач таратыла. Крестьян Язучылары Берлеге, соңрак Колхоз-Пролетар Язучылар берлеге дип үзгәртелә. Кызыл Армия һәм флот әдәби берләшмәсенең (ТАТЛОКАФ) татар секциясе 1930-1932 елларда эшли [8]. Әлеге иҗади оешмалар эшчәнлегендә Казан университеты студентлары да катнашкан булуы аңлашыла.

Бөек Ватан сугышы башланганнан соң университет укытучыларын, аспирантларын, студентларын һәм хезмәткәрләрен армиягә мобилизацияләү гамәлгә ашырыла. 1941 елның 1 июнендә комсомол исәбендә торган 1198 комсомолецтан 1941 елның 1 октябренә 600 кеше генә калган. 1941-1942 нче уку елының беренче семестрында укулар бөтенләй туктатыла, аннан соңгы елларда да студентлар саны җитмәгәнлектән, университет ябылу алдында кала. 1942 елга инде кайбер факультетларның 3-4 курс дәресләрендә 1-2 студент катнаша алган. 1943 елга университетта 1941 ел белән чагыштырганда 3 тапкыр азрак студент белем ала (1280 кеше һәм 406 кеше). 1945 елның июленә КДУ студентлары саны нибары 783 кеше тәшкил иткән [10].

1944 елның 9 августында ВКП(б) Үзәк Комитеты «Татар партия оешмасында массакүләм-сәяси һәм идеологик эшнең торышы һәм аны яхшырту чаралары турында» Карар кабул итә [11]. Бу карарда Татар автономик совет социалистик республикасында язучылар һәм сәнгать эшлеклеләре эшенә канәгатьләнерлек җитәкчелек итмәү, мәдәният оешмалары репертуарына контроль җитмәү һәм интеллигенциягә идея-сәяси тәрбия бирү буенча эшнең начар булуы, нәтиҗәдә республикада татар халкы тарихын, шулай ук әдәбият һәм сәнгатьне яктыртуда җитди хаталар килеп чыгуы күрсәтелә [12]. Бу хаталарны төзәтү һәм милли сәясәтне көйләү өчен җитди адымнар ясарга кирәклеге ачыклана. Шундый адымнарның берсе булып, Казан университетында татар бүлеге ачылу саналырга хаклы.

Шул рәвешле, 1944 елда Казан университетында татар теле һәм әдәбияты бүлеге оештырыла, анда киң профильле галим-филологлар, гуманитар белгечләр, шулай ук татар теле һәм әдәбияты укытучылары әзерләнә башлый [13, б. 102]. Бүлек җитәкчесе итеп билгеләнгән доцент Рабига Афзал кызы

Хәкимова [14, б. 134] тиз арада татар телен һәм әдәбиятын югары дәрәҗәдә укыта алырлык педагог-галимнәр коллективы җыюга ирешә һәм беренче курска ун студент кабул ителә. Шунысы кызыклы: кабул итү вакытында абитуриентларның белем ягына гына түгел, ә иҗади мөмкинлекләренә дә зур игътибар бирелә [13, б. 103]. Әлеге бүлекнең татар дөньясы үсешенә керткән өлеше турында татар халык шагыйре Равил Фәйзуллин болай дип яза: «1944 елда булган позитив ике вакыйганы да искә алып үтик: шул ук август аенда Татарстанның крайны өйрәнү музее каршында әдәбият музее оештыру, Ш. Камалның квартира-музеен булдыру турында РСФСР Халык Комиссарлары Советы карары һәм икенчесе – Казан дәүләт университетында татар теле һәм әдәбияты бүлеге ачылу. Татар әдәбияты, мәдәнияте тарихында бүлекнең әһәмияте әйтеп бетергесез. Бүгенге әдәбиятны тудыручылар, нигездә, университеттан, шушы бүлектән үсеп чыккан язучылар» [15, б. 11]

Татар бүлеге оешуының беренче айларыннан ук бирелдә иҗади түгәрәк эшли башлый, агитбригада чыгышлары оештырыла, «Әдәби сүз» дип аталган стена газетасы дөнья күрә. Әлеге бүлекне тәмамлаган күп кенә иҗади шәхесләр (Ибраһим Нуруллин, Нурихан Фәттах, Мирфатыйх Зәкиев, Мансур Хәсәнов, Равил Фәйзуллин, Аяз Гыйләҗев, Гариф Ахунов, Марсель Әхмәтҗанов, Рәдиф Гаташ, Хатыйп Миңнегулов, Азат Әхмәдуллин, Марсель Бакиров, Вахит Хаков, Гомәр Саттаров, Фәһимә Хисамова, Флёра Сафиуллина, Фазыл Фәсиев һ.б.) соңыннан татар халкының күренекле фән һәм мәгариф, мәдәният эшлеклеләре булып китәләр, университетта укытырга калалар [16, б. 213]. Сугыш алды репрессияләренә эләгеп, юкка чыгарылган, яу кырларында һәлак булган татар зыялылары урынына сугыштан соңгы ачлык-ялангачлык арасыннан яктыга – мәгърифәткә омтылган яңа катлам татар интеллигенциясе барлыкка килә. Аның формалашуына зур өлеш керткән иҗади түгәрәк – «Әллүки»нең дә тарихы озын һәм катлаулы.

Татар бүлегендә гөрләп эшләгән түгәрәк егерме елдан артык исемсез, бары «әдәби түгәрәк» дип кенә атап йөртелгән. «Хрущёв җепшеклеге» вакытында баш төрткән сүз иреге әдәби барышка да үзгәрешләр алып килә. Казан университетында алтмышынчы елларда укыган татар студентлары әдәбият дөньясына үзләре бер «дулкын» булып, ургылып килеп керәләр. Бу вакытта лекцияләрне татар халкының атаклы мөгаллим-педагоглары Хатип Госман, Латыйф Җәләй, Якуб Агишев, Мансур Габдрахманов, Ибраһим Нуруллин, Диләрә Тумашева, Гаяз Ишмөхәммәтовлар алып барган. 1965 нче елда татар филологиясенә укырга килгән ике егет – Зөлфәт Маликов һәм Мөдәррис Әгъләмов әдәби утырышларның иң дәртле, актив оештыручыларыннан булалар. Түгәрәкнең исемсез йөрүе, күрәсең, алар күңелендә ризасызлык уяткан. Һәм, озак уйлап тормый, татар халкының бишек җыры булган «Әллүки»не 1967 нче елда түгәрәк исеме буларак игълан итәләр. Исеме җисеменә туры килә: «Әллүки», чын мәгънәсендә, яшь иҗатчыларны тәрбияли торган, аларга канат куя, үстерә торган бишек булып әверелә. Бүгенге көндә татар халкының сөекле уллары-кызлары Роберт Миңнуллин, Зиннур Мансуров, Мөдәррис Вәлиев, Фәйрүзә Мөслимова, Галимҗан Гыйльманов, Рафис Корбан, Газинур Морат, Ркаил Зәйдулла, Рифә Рахман, Илсөяр Иксанова һәм башка бик күпләр – әлеге бишектә тәрбияләнеп, иҗат дөньясында үз юнәлешен булдырган әдипләр.

Аяз Гыйләҗевнең тууына 80 ел тулу уңаеннан Алексей Егоров тарафыннан оештырылган әңгәмәдә Туфан Миңнуллин болай дип билгели: «Түгәрәк эшендә студентлар да катнашты, аларның күбесе соңыннан танылган шагыйрь булдылар. Аларга Аяз Гыйләҗев иҗаты, аның компромисска бирелмәве ошый иде, һәм алар аны, әлбәттә, очрашуга чакыралар иде. Мин дә берничә тапкыр түгәрәк утырышында булдым. Хәсән Туфаннан, Сибгат Хәкимнән, Аяз Гыйләҗевтан башка нинди утырыш?! Студентлар белән очрашуга исемнәре бүген дә татар әдәбиятының горурлыгын тәшкил иткән язучылар килә иде...» [17, б. 134] Аяз Гыйләҗевнең әдәби түгәрәккә йөрүе турында галимә М.М. Хәбетдинова мәкаләсендә дә басым ясала: «А.М. Гыйләҗев беренче тапкыр Венгрия темасына геройның Казан университетында укуын тасвирлаганда мөрәҗәгать итә. И. Батуллин университетның тарих-филология факультетындагы әдәби түгәрәк утырышларына йөри, анда студентлар, гадәттә, бер-берсенә үзләренең иҗади әсәрләрен укый, теге яки бу әдәби яңалыклар турында фикер алыша, язучылар белән очраша. Әдәби түгәрәкнең һәр әгъзасы повестьның төп героеның күзе белән күренә һәм бәяләнә» [18, б. 105-106].

Түгәрәкнең җитәкчесе алышынып торган. Гадәттә, студентлар үзләре арасыннан иң актив, иҗат итә торган, оештыру сәләте булган студентны староста итеп сайлаганнар, ә татар бүлеге укытучылары арасыннан бер укытучы җитәкче-куратор буларак билгеләнгән. «Әллүки» тарихы турында сөйләгәндә, озак еллар дәвамында университетта әдәбият фәне тармакларын укыткан, үзе дә «Әдәби сүз» газетасында иҗат юлын рәссам буларак башлаган Марсель Хәернас улы Бакиров исемен атыйлар. Марсель аганың «Әллүки» яшәешенә керткән өлеше әйтеп бетергесез зур. Төрки шигырь төзелешен фәнни яктан өйрәнгән шигъри күңелле галим һәрвакыт яшь шагыйрьләр иҗаты белән кызыксына, үзенең киңәшләрен бирә, юнәлеш күрсәтә. Ул баш мөхәррир чагында «Әдәби сүз» стена газетасы университет күләмендә уздырылган ярышта беренче урынга чыгып, аннан соң Казан шәһәрендә үткән вузара ярышта да алдынгылыкны яулый.

XX гасырның 70-90 нчы елларында һәм XXI гасыр башында «Әллүки» әдәби түгәрәген татар бүлегендә эшләгән язучы-галимнәр әйдәп алып баралар. Мөдәррис Вәлиев, Мөхәммәт Мәһдиев, Галимҗан Гыйльманов, Рифә Рахман әдәби остаханәсе аша дистәләрчә әллүкиче иҗат дөньясына килеп керә, күренекле язучы-шагыйрьләр булып җитешәләр. Бу еллардан Рөстәм Сүлти, Рәмис Аймәт, Резидә Әхтәмова (әдәби тәхәллүсе Җәмилә), Алмаз Гыймадиев, Айдар Минһаҗев, Чулпан Әхмәтова, Гамилә Рәхмәтуллина һ.б. исемнәр «Әллүки» елъязмасына уелып кала.

Шау-шулы 90 нчы еллар ахырында «Әллүки» берара тынып кала. Әллә җәмгыятьтә барган икъдисадый-сәяси тетрәнүләр әдәби барышка тискәре йогынты ясый, әллә инде зур күтәрелеш алдыннан түгәрәк хәл җыя. Бу күтәрелеш исә үзен озак көттерми: 2000 нче елларда университетта иң зур факультетларның берсенә әйләнгән Татар филологиясе, тарихы һәм көнчыгыш телләр факультетына үзгәртеп кору чорында туган балалар укырга килә башлый. Болар – хөр фикерле, милли җанлы, белемле укучылар була. Дөньяны киңкырлы күзаллау белән бергә, күбесенең күңелендә әдәбиятка тартылу яши. Йолдыз Миңнуллина, Луиза Янсуар, Ленар Шәех – нәкъ менә шушы чорда шушы мохиттә белем алган шәхесләр. Факультетта татар рухы кайный: атаклы «Каз канаты» бию түгәрәге, «Татар хоры» эшли. Галимҗан Гыйльманов җитәкчелегендә 2 курс студенты Ленар Шәех (хәзерге вакытта танылган шагыйрь, журналист, Татарстан китап нәшриятының баш мөхәррире) 2003–2007 елларда «Әллүки» түгәрәгенең эшен кабаттан торгызып җибәрә, «Әдәби сүз» стена газетасы урынына типография юлы белән басылган һәм университет студентлары арасында таратылган «Тәрәзә» газетасын гамәлгә куя, 2003–2008 елларда аның баш мөхәррире була. Ленар Шәех ул вакытларны түбәндәгечә искә ала: «XXI гасыр башында яңадан оешкан «Әллүки» әдәби иҗат берләшмәсенең иң беренче утырышы узган көнне төгәл хәтерлим: 2003 елның 24 сентябре иде ул. Татар студентларының «Тәрәзә» газетасын оештыру һәм чыгара башлау мәсьәләсе дә шул җыелышта хәл ителде. Октябрь аенда инде өр-яңа татар телле яшьләр матбугатының тәүге саны дөнья күрде. Күләме дә дүрт кенә бит, тиражы да илле генә данә, ләкин ул – тарихи сан, татар әдәбиятына килгән яңа буынның киң җәмәгатьчелеккә үз сүзен җиткерүе иде.

«Тәрәзә»гә материаллар туплау, яңалыклар җыю, әллүкичеләргә заказ биреп, мәкаләләр һәм интервьюлар яздыру, килгән язмаларны редакцияләү... – һәммәсе дә мин фәкыйрегез җаваплылыгында булды. Беренче саннарны биткә салган компьютерчы егет Флорит Заһретдиновтан программаны тиз отып алдым, бераздан бу эш белән дә үзем шөгыльләнә башладым.

Газета саннан-санга яхшырды, язучылар саны артты, күтәрелгән темалар-проблемалар киңәйде. Гади ксерокста тиражланган газетаның күләме егерме биткә җитте, ул университет типографиясендә басыла башлады, тиражы 999 данәгә күтәрелде. Дөрес, аерым саннар чынлыкта 2 мең белән дөнья күрде, бу аның таралыш даирәсен киңәйтү максатыннан эшләнде.

«Тәрәзә»не әзерләү күп вакытны алганлыктан, аерым бер очракларда безгә, «Әллүки» егетләренә, төп бина белән килештереп тә, рөхсәтсез дә, 11 нче катта урнашкан факультетның компьютер бүлмәсендә эш төннәре үткәрергә туры килде.

2004 елдан «Шигъри Сабантуй» бәйгесе оештырыла башлау газетаның укучыларын арттырды. Аның һәр саны Татарстан һәм Башкортстан югары һәм урта махсус уку йортларына җибәрелә башлады, Казанда студентлар яши торган тулай торакларда таратылды. «Шигъри Сабантуй» исә, Татарстан Язучылар берлеге белән бергәләп уздырыла

торган, иҗади татар студентларын бергә туплаган региональ бәйгегә әверелде. Татарстан китап нәшрияты ярышның даими иганәчесе булды.

Минемчә, «Әллүки»не яңадан оештыру бик дөрес һәм вакытлы гамәл булды. Аның ярдәмендә меңьеллык татар әдәбияты үзенә дәвамчылар тәрбияләде, дистә еллар өзеклектән соң, өр-яңа буын әдәби мәйдан буйлап атлап кына түгел, ә киләчәккә карап, колачын киң итеп ачып йөгереп үк китте».

Әдәби иҗат түгәрәкләренең эш форматы, гадәттә, берничә юнәлешне – яшь иҗатчылар бер-берсенең әдәби әсәрләрен укып-тикшереп, анализ ясау, тәнкыйть утырышлары үткәрү; танылган әдипләр, шәхесләр белән очрашу; үзара сөйләшеп утыру, тормыш, уку һ.б. темаларга фикер алышу; театр-концертларга бару, соңыннан аларга бәя бирү һ.б. эш-гамәлләрне үз эченә ала. Шагыйрь Булат Ибраһим «Әллүки» утырышларын түбәндәгечә сурәтли: «"Әллүки"дә яшь язучыларның иҗатларын анализлап фикер алышу оештырылган көннәр иң кызыклылары иде. Монда язучының психологик яктан нык булуы кирәк, чөнки күп кенә яшь язучылар тәнкыйтьне кабул итәргә әзер булмыйлар. Күз яшьләре белән елаган иҗатчыларны да күргән чакларым булды.

Ике-өч айдан соң мине – 1 курс студентының иҗатын тикшерүгә куйдылар. Ул вакытта утырышлар хәзерге КФУ бинасының 2 нче корпусында 11 нче каттагы аудиториядә була иде (Бу елларда Татар филологиясе факультеты 11 катта урнашкан иде). Курка-курка кереп утырдым. «Әллүки»нең кураторы Галимҗан Гыйльманов минем шигырьләрне укый. Минем туган авылыма багышланган шигырьне тикшергәннәре хәтеремдә калды. Шунда кайсыдыр: «Әлеге шигыреңдә синең туган авылың исемен минем туган авылым исеменә үзгәртеп куйсак, укучы бернәрсә дә сизмәячәк», – дип куйды.

Мин уйланып калдым. Чыннан да, шулай иде. Бу утырыш миңа шигырьнең оригинальлегенә, үзенчәлекле булуына карата игътибарны арттыру өчен мәңгелек дәрес булды».

Бу елларда «Әллүки» татар факультеты студентларын гына түгел, башка уку йортларыннан да студентларны үзенә туплый, Татар дәүләт гуманитар-педагогик университетының «Илһам», Алабуга дәүләт педагогик университетының «Шәкертләр», Башкортстандагы «Акчарлак» һәм «Шоңкар» әдәби иҗат түгәрәкләре белән бәйләнешкә кереп, фикердәшләрен таба, Идел-Урал төбәге студентларының «Шигъри Сабантуй» дигән иҗат бәйгесен оештыра. Ленар Шәех, Лилия Гыйбадуллина, Рифат Сәлах, Айсылу Имамиева, Рөстәм Галиуллин, Лилия Закирова, Айдар Җамал кебек әллүкичеләрнең китаплары дөнья күрә, аларның күбесе соңрак Татарстан Язучылар берлегенә кабул ителә.

2006 нчы елда «Тәрәзә» газетасы республика күләмендә уздырылып килгән «Ел студенты» бәйгесенең «Иң яхшы студентлар басмасы» номинациясендә лауреат исеменә лаек була, 2007 нче елда университетта үткән «Ел студенты» конкурсының «Иң яхшы студентлар газетасы» номинациясендә җиңү яулый. Татарстан китап нәшрияты, әллүкичеләрнең иң яхшы әсәрләрен туплап, ике тапкыр «Әллүки» дигән җыентык бастырып чыгара. 2008 нче елдан башлап, түгәрәкнең җитәкчесе буларак, филология фәннәре кандидаты, татар теле белеме кафедрасы доценты, язучы, шагыйрә, телевизион фильм сценарийлары авторы Халисә Ширмән билгеләнә.

Әдәби иҗат түгәрәкләре турында сөйләгәндә, һичшиксез, Казан дәүләт гуманитар-педагогика университетында озак еллар эшләп килгән «Илһам» түгәрәге эшчәнлеген дә күрсәтү мөһим. Революциягә кадәрге чорда Казан губернасы шәһәр гимназияләре өчен укытучыларны Казан университеты тарих-филология һәм физика-математика факультетларында, ә халык училищелары укытучыларын урта уку йорты булган Казан укытучылар институты әзерли. 1918 елда мәгариф буенча Беренче Бөтенроссия съезды узганнан соң, аның карары нигезендә барлык урта педагогик уку йортлары югары уку йорты статусын алганнан соң, Казан укытучылар институты педагогика институты итеп үзгәртелә. 1925 елдан институтның Көнчыгыш бүлеге милли бүлекләргә бүленә: башта татар һәм чуваш милли-лингвистик бүлекләренә, 1926 елдан аларга вот һәм мари бүлекләре өстәлә [19, б. 73]. Татар теле һәм әдәбияты кафедрасы оештырылганнан соң, биредә әдәби түгәрәк эшли башлый, газета чыга. 1944 елга кадәр ул ил территориясендә татар теле һәм әдәбияты укытучылары әзерләгән бердәнбер бүлек була. Әлеге елларда институтта укыган педагог Кудашев Габделхак Хафиз улы үзенең истәлекләрендә бу эштә

Гадел Кутуй һәм Хәсән Туфанның актив катнашуы турында яза: «Егерменче елларны Казан дәүләт университетының зур бер аудиториясендә Галимҗан Ибраһимов, Газиз Гобәйдуллин, Гали Рәхим һәм башка тел, тарих белгечләренең катнашы белән еш кына гыйльми җыелышлар үткәрелде. Бу җыелышларда шул чор өчен актуаль мәсьәләләр, фәнни яңалыклар буенча докладлар ясала, фикер алышулар була иде. Көнчыгыш педагогия институтындагы татар студентларының күбесе бу җыелышларга йөрделәр.

1924 елның көзендә Көнчыгыш педагогия институтында беренче тапкыр татар телендә стена газетасы чыга башлады. Бу газетаны чыгаруда Хәсән белән Кутуй да актив катнаштылар. Кутуйның тәкъдиме буенча, газетага «Укы-төзе» исеме бирелде. «Укы-төзе» газетасы институтның төрле бүлекләрендә укучы татар студентларын оештыруда, аларны җәмәгать эшләренә тартуда әһәмиятле фактор булды. Институттагы татар студентларының күпчелеге газетаны оештыруда, аңа язышуда еш катнашты. Газета редакциясенә кульъязмалар күп керә иде, аларны грамматик һәм стилистик яктан эшкәртү, башлыча, Хәсән белән Кутуй тарафыннан башкарылды» [20, б. 180].

Танылган әдәбият галиме, педагог, филология фәннәре докторы, профессор Фоат Галимулла улы Галимуллин «Илһам канатларында» дип аталган мәкаләсендә Көнчыгыш педагогия институтында әдәби түгәрәкләрнең башлангыч чорын тасвирлый, аларның эшчәнлеген күрсәтә: «1926–1929 елларда татар бүлеге үзенең иҗтимагый-сәяси һәм әдәби журналын чыгара. Ул «Яшь педагог» дип атала. Басмада Г. Кутуй, Г. Кашшаф, Ә. Еники, Ф. Даутов, М. Богданова, М. Кашафетдинова үз әсәрләрен бастыра. 1928-1929 уку елында, мәсәлән, бирелгәге фәнни-әдәби түгәрәктә иллегә якын студент шөгыльләнгәне мәгълүм. 1926-1927 уку елында институтта Һ. Такташ, Г. Бакир белем ала. Һади Такташ кулларына иҗат каләме алган яшьләр белән даими очраша, аларны үзенең әсәрләре үрнәгендә рухландыра. Г. Кутуйның да әлеге түгәрәктә еш чыгыш ясавы билгеле. 1932-1933 уку елыннан биредә булачак шагыйрь Хәбра Рахман укый. Аны әдәби түгәрәк җитәкчесе итеп сайлыйлар» [3].

Әдәби түгәрәкнең XX гасыр уртасында чыккан «Яшьлек тавышы» дип аталган кульъязма альманахы да булуы мәгълүм. Озак еллар түгәрәк белән җитәкчелек иткән педагог Мәдинә Шәйхи кызы Җәләлиева 1967 нче елда түгәрәк эшчәнлеге, аның тарихы турында «Татарстан яшьләре» газетасында «Безнең түгәрәк» дип аталган мәкалә бастыра [21]. 1974 нче елдан түгәрәк белән ул вакытта яшь укытучы Фоат Галимуллин җитәкчелек итә башлый һәм кафедра мөдире Фәрит Хатыйпов белән берлектә түгәрәкнең исемен «Илһам» дип атарга һәм иҗат берләшмәсе буларак тәкъдим итәргә карар кылына. Бу елларда укыган студентлар арасыннан Рафис Гыйззәтуллин, Зиннур Хөснияр, Марат Закир кебек танылган язучылар үсеп чыга. Соңрак иҗат берләшмәсе белән җитәкчелек итү үзе дә шагыйрь булган Әмир Гобәй улы Мәхмүдовка тапшырыла. Ул Рәшит Фәтхерахманов, Роза Зайцева, Фәридә Фәйзрахманова, Венера Салахова, Рухия Ахунҗанова, Зөлфия Хәмзина, Раушания Сәхапова, Нәфисә Гыйззәтуллина кебек яшь шагыйрь һәм язучылар иҗаты хакында «Татарстан яшьләре» газетасында мәкалә дә бастыра [22].

2005 елда Казан дәүләт педагогика университеты һәм Татар дәүләт гуманитар институты берләшү процессы башлана һәм яңа барлыкка килгән структура «Татар дәүләт гуманитар-педагогика университеты» дип атала башлый. Татар дәүләт гуманитар институтында студентларның «Дастан» исемле әдәби иҗат түгәрәге һәм ун биттән торган «Дастан» дигән иҗади-мәгълүмати газета эшләп килгән [23].

Уку йортлары кушылу нәтиҗәсендә бу түгәрәкләр дә берләшә һәм алга таба әдәби иҗат берләшмәсенең эшчәнлеге аспирантлар Рамил Ханнанов һәм Марат Миндубаев кулына күчә, студентлар һәм мәктәп укучылары өчен «Илһамлы каләм» дигән иҗади конкурс оештырыла, «Раушан» газетасы чыгуын дәвам итә. Бу елларда Рүзәл Мөхәммәтшин, Рүзәл Әхмәдиев, Динара Әхмәтова, Зилә Фәсхиева кебек талантлы яшьләр дөньяга үзләрен таныта башлый. Студентларның иҗаты өч китаптан торган «Илһам канатында» дип аталган әдәби җыентыкта урын ала.

2010-2011 нче еллар милли кадрлар тәрбияли торган уку йортларына тагы да зуррак үзгәрешләр алып килә. Бу елларда Казан дәүләт университеты һәм Татар дәүләт гуманитар-педагогика университеты федераль оешмага берләшкәннән соң, «Әллүки» һәм «Илһам» түгәрәкләре һәм алар чыгара торган «Тәрәзә» һәм «Раушан» газеталары да кушылып, «Әллүки» әдәби иҗат берләшмәсе һәм аның

газетасы «Раушан» буларак эшләп китәләр. Ел саен үткәрелә торган «Шигъри Сабантуй» һәм «Илһам канатында» бәйгеләре студентлар арасында гына түгел, мәктәп укучылары арасында да көтеп алынган тантанага әйләнә. Аеруча әллүкичеләрнең «Калеб» оешмасы үткәргән «Яңа дулкын – 1» һәм «Яңа дулкын – 2» перформанслары матбугат битләрендә төрле бәхәсләр уята [24]. Бу елларда әдәбият мәйданында Булат Ибраһим, Фәнил Гыйләҗев, Алмаз Мансуров, Руфинә Габдрахманова, Эльмира Камаева, Айгөл Абдрахманова, Чулпан Гобәйдуллина, Светлана Гыйләҗева, Илсөя Галиәкбәрова, Алинә Галиева, Гүзәл Закирова (әдәби тәхәллүсе Гүзәлә), Ләйлә Хәбибуллина, Зилә Сабитова, Алсу Сәлахова, Гелүсә Шиһапова, Энже Хөсәенова кебек яңа исемнәр мәгълүм була, аларның иҗаты «Илһам канатында», «Дәвам», «Ак юл» җыентыкларында дөнья күрә, төрле иҗади конкурсларда әллүкичеләр ел саен утызга якын призлы урыннар яулыйлар. Бүгенге көндә танылып килә торган яшь иҗатчылар Ильяс Хаҗиев, Ихтыяр Кыямов, Айзилә Абдрахманова, Гөлназ Әхмәдиева, Гөлинә Фәрхуллина һ.б. «Әллүки»нең дәвамчылары булып тора.

Казан федераль университеты Габдулла Тукай исемендәге милли мәдәният һәм мәгариф югары мәктәбенең татар теле белеме кафедрасы бүлмәсендә бик кадерле бер ядкяр саклана. Совет елларында һәркемнең өендә булган, бәрхет тышлыгыннан бераз нафталин исе аңкып торган калын битле альбом ул. «Әллүки» түгәрәге альбомы. Бу альбомда әдәби түгәрәкнең «Әллүки» исемен алуын билгеләп үтү вакыйгасы, әлеге чарага килгән күренекле әдипләрнең кул тамгалары һәм килер буын әллүкичеләргә аталган сүзләрен саклана. 1987 нче елда шул вакыттагы әллүкичеләр – Люция Шәрәфиева, Света Заһриева, Әлфия Сафина һәм Филиза Сәлахова язып куйган: «Без 24 апрель көнне «Әллүки» әдәби түгәрәгенә «Әллүки» дип исем бирелүгә 20 ел тулуны билгеләп үттек. 12 март 1985 елда «Әллүки» түгәрәге оештырылуга 40 ел тулуын билгеләп үткән идек. Безнең түгәрәк татар бүлеге ачылганнан бирле яшәп килә икән инде». Димәк, 2024 нче елда татар бүлеге һәм әдәби иҗат түгәрәге «Әллүки» оешуга 80 ел тула.

« ”Әллүки” нең яшен сорамагыз –
Халык белән бергә туган ул:
«Әллүки» ул – зәңгәр күзле Такташ,
Һәм ак чәчле Хәсән Туфан ул... » – дип язган бу альбомга 26 яшьлек әллүкиче Ләбиб Лерон – бүгенге көндә танылган язучы, шагыйрь, «Безнең мирас» журналының баш мөхәррире, Татарстан Республикасының атказанган сәнгать эшлеклесе (2002), Муса Җәлил исемендәге Республика премиясе лауреаты (2007), Татарстан Республикасының Габдулла Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты (2022).

Бүгенге көндә «Әллүки» – милли әдәби традицияләрне саклау һәм үстерүгә юнәлтелгән берләшмә. Иҗади кичәләр, иҗат остаханәләре, Татарстан Республикасы Язучылар берлегенең әдәби салоннарына бару, тәнкыйть утырышлары, төрле иҗади ярышларда һәм проектларда катнашу, студентлар язган сценарийларга нигезләнеп, кыска метражлы фильмнар төшерү, мәктәп һәм гимназия укучылары белән волонтёрлык эше «Әллүки» эшчәнлегенең форматын тәшкил итә.

Әдәби түгәрәкләр тарихи-әдәби процессны үстерүдә һәм әдәби чорны формалаштыруда мөһим роль уйный. Түгәрәкләрдә һәм әдәби салоннарда әдәби һәм иҗтимагый идеяләр ассимиляцияләнә, әдәби кыйммәтләр формалаша, кайбер очракларда җәмгыятьтә урнашкан негатив карашларга каршы әдәби көрәш тактикасы хәл ителә [25]. Түгәрәкләр һәм салоннар әдәби эшчәнлек өлкәсенә генә түгел, музыкага, рәсем сәнгатенә, фәлсәфәгә дә зур урын бирә. Нәкъ менә шушы бергәлекләрдә эшчәнлекнең төрле өлкәләре вәкилләре арасында белем, тәҗрибә, фикер алышулар уза (мәсәлән, Казанда Гүзәл Сәгыйтова җитәкчелегендә эшчәнлек алып барган «Калеб» оешмасын күрсәтергә мөмкин).

Шул ук вакытта кайбер галимнәр әдәби иҗат түгәрәкләренең эшчәнлегенә артык әһәмият бирү белән килешмиләр. Мәсәлән, «Әллүки» иҗат берләшмәсе җитәкчеләренең берсе, галимә һәм танылган язучы, тәнкыйтьче, шагыйрә Рифә Рахман фикеренчә, Казан университетында үзе алып барган әдәби тәнкыйть, иҗади лаборатория дәресләре студентларның әдәбиятка тартылуына китергән, ә түгәрәк эшчәнлеге исә мондый эффектны бирә алмый. Әдәбият галиме, прозаик Галимҗан Гыйльманов исә, киресенчә, «мин “Әллүки” иҗат берләшмәсе җитәкчесе булып эшләгәндә, еш кына без студентлар белән җыелып, төрле темаларга сөйләшеп утыра идек. Аларның шулай үзара җыелып, аерым бер темага сөйләшүләре дә студентларны берләштерә, әдәбиятка тарта,

бер-берсенең иҗатына кызыксыну уята» дип күрсәтә.

Әдәби түгәрәкләрнең әһәмияте әдәбият галимнәре Таһир Шәмсегали улы Гыйләҗев һәм Әлфәт Мәгъсум улы Закирҗанов хезмәтләрендә дә еш искә алына. Мәсәлән, Габдулла Тукай турында язганда, Т.Ш. Гыйләҗев шагыйрьнең әдәби мохитенә аеруча басым ясый: «Кайчакта гомуми тенденциягә бирелеп, татар мәктәп-мәдрәсәләрендәге Тукайның әдәби мохитен, Җаек, Казан шәһәрләрендәге әдәби-мәдәни хәятен кечерәйтеп күрсәтү күзәтелә. Шагыйрьнең әдәби абруен, шагыйрьлек дәрәҗәсен күтәрүдә «Мотыйгыя» мәдрәсәсендәге әдәби мәҗлесләр, Казандагы әдәби кичәләр, Шәрык клубы әһәмиятле роль уйнаган» [26].

Ә.М. Закирҗанов хәзерге вакытта әдәби тәнкыйть өчен дә түгәрәк өстәлләрнең, сөйләшүләрнең кирәклеген ассызыклый: «Мондый чаралар, әлбәттә, әдәбиятыбызга кагылган рухи-эстетик фикерне җанландыра, сафта күренгән азмы-күпме кадрларны шушы юнәлештә уйланырга һәм үзләренең фикри-эстетик куәтләрен матбугатта сынап карарга этәрә» [27, б. 5].

Әдәби түгәрәкләр һәм берләшмәләр белән берлектә, Казан университетында фән белән кызыксынган яшьләр өчен иҗади фәнни түгәрәкләр дә эшләп килә. Мәсәлән, 2000 елларда ук оешкан «Белем сукмаклары» түгәрәге бүгенге көндә татар теле белеме кафедрасында «Татар теле белеменең актуаль мәсьәләләре» исеме белән үзенең эшчәнлеген дәвам итә. Түгәрәк җитәкчесе филология фәннәре кандидаты, татар теле белеме кафедрасы доценты Һадиева Гөлфия Камил кызы студентлар белән берлектә татар теле һәм әдәбиятының актуаль мәсьәләләрен өйрәнәләр [28].

2023 елда татар әдәбияты кафедрасы доценты Гайнуллина Гөлфия Расил кызы җитәкчелегендә фәнни түгәрәк буларак оешкан «Рухият» түгәрәге студентлар арасында татар әдәбияты, әдәбият гыйльмияте хакында сөйләшүләрне актуальләштерүгә йөз тота. Эшли башлаган елны ук түгәрәк әгъзалары «Казан утлары» журналының «Китап күзәтү» рубрикасында биш мәкалә белән чыгыш ясадылар, Казан федераль университеты күләмендә оештырылган конференцияләрдә, бәйгеләрдә җиңүләр яуладылар. Түгәрәк утырышларында кырык студент катнаша. Киләчәктә түгәрәк эшендә яшьләрне гыйльмияткә тарту, пропагандалауга әһәмият биреләчәк. Аерым алганда, әдәбият тарихындагы ак тапларны өйрәнүгә, онытылган исемнәрне барлау, популярлаштыруга игътибар биреләчәк.

Төп нәтиҗәләр

Казан университетында милли әдәби иҗат берләшмәләре һәм түгәрәкләре барлыкка килүнең үзенчәлекле тарихы бар. Биредә татар телле әдәби түгәрәкләр татар теле фундаменталь рәвештә укытыла башлагач, ягъни XX гасырның беренче яртысында барлыкка килеп, берничә тапкыр үзгәргәннәр һәм бүгенге көнгә кадәр үз эшчәнлекләрен дәвам итәләр. Шундыйлардан «Әллүки», «Илһам», «Дастан», «Рухият» түгәрәкләрен һәм берләшмәләрен күрсәтергә мөмкин. Еллар дәвамында аларның эшчәнлеге дулкын сыман күтәрелеп һәм сүрәнләнеп торган. Әдәби берләшмәләр һәр катнашучының шәхси иҗаты үсешенә зур йогынты ясый һәм шул ук вакытта берләштерә дә, чөнки уртак эш формасы, иҗат методлары моңа кадәр автор кулланмаган төрләрне активлаштырырга ярдәм итә. Берләшмә утырышларында шигърият, драма һәм проза әсәрләренең классик үрнәкләре белән танышу, яшь иҗатчыларның шәхси иҗатында куллана торган алымнар турында фикер алышу, яшь авторлар тарафыннан язылган әсәрләрнең текстларын җентекләп уку һәм тәнкыйть-анализ ясау әдәби иҗат үсешенә мөмкинлек бирә. Уртак иҗади эш – әдәби-тематик тренинглар, аралашуның уен формасы, конкурслар һәм ярышлар, гомуми темага өй эшләре башкару да яшьләрне берләштерә һәм иҗатка юл ача.

Әдәби берләшмәләр аерым бер авторга гына түгел, тулаем җәмгыять үсешенә дә йогынты ясый, автор һәм милләт арасындагы бәйләнешне тәэмин итә, милли мәдәниятнең тулы бер катламы буларак, әдәбиятның әһәмиятен саклап калуга ярдәм итә.

Тикшеренү эше ФПСП-2/24 темасы кысаларында башкарылды.

Әдәбият

1. Левкина Л. И. Социально-историческая роль сообществ: монография / Л. И. Левкина. – Москва: Русайнс, 2020. – 181 с.

2. Валеев Р. М., Тихонова М. С. Первый литературный кружок в г. Казани конца XVIII-

начала XIX вв // Вестник КазГУКИ. 2014. №3. С.39–44.

3. Галимуллин Ф.Г. Илһам канатларында // Безнең мирас. 2012. № 2. Б. 3-10. URL: https://beznenmiras.ru/news/edebi-miras/ilham-kanatlarynda (дата обращения: 19.07.2024).

4. Ширмән Х. Әллүкиле еллар / Х. Ширмән // Безнең мирас. 2019. № 4. Б. 74–78.

5. Demirkaya A.E. Kazan'daki edebî mahfiller: salon söyleşilerinden edebî topluluklara // İdil-Ural Araştırmaları Dergisi, 2022; 4 (1): 31–53.

6. Кузьмина Х.Х., Нуриева Ф.Ш. Казан университетында татар теле тарихы фәнен өйрәнү // Tatarica. 2024. № 1 (22). С. 7–-25.

7. Вишленкова Е.А., Малышева С.Ю., Сальникова А.А. Terra Universitatis: Два века университетской культуры в Казани. – Казань: Казанский государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина, 2005. – 500 с.

8. Гиззатуллин Н.Г. Литературные кружки и объединения в РТ // Онлайн-энциклопедия Tatarica. – Электронный ресурс. – URL: https://tatarica.org/ru/razdely/istoriya/novejshee-vremya/literaturnye-kruzhki-i-obedineniya-v-rt (дата обращения: 19.07.2024)

9. Халит Гали. Татар совет әдәбияты тарихын өйрәнү тәҗрибәсеннән // Совет әдәбияты. 1955. №11. Б. 99–118.

10. Казанский университет в годы Великой Отечественной войны // Казанский университет. – Электронный ресурс. – URL: [https://kpfu.ru/social/k-75-letiju-pobedy/kazanskij-universitet-v-gody-velikoj-386709.html (дата обращения: 19.07.2024)

11. Постановление ЦК ВКП(б) «О состоянии и мерах улучшения массово-политической и идеологической работы в Татарской партийной организации». 9 августа 1944 г. // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Изд. 9-е, доп. и испр. Т. 7. – М.: Политиздат, 1985. – С.513–520.

12. Измайлов И.Л. Утверждение принудительного булгаризма: постановление ЦК ВКП(б) и его последствия // Реальное время. – Электронный ресурс. – URL: [https://m.realnoevremya.ru/articles/286719-utverzhdenie-prinuditelnogo-bulgarizma (дата обращения: 19.07.2024).

13. Замалетдинов Р.Р., Хабутдинова М.М. История создания отделения татарского языка и литературы в Казанском государственном университете в воспоминаниях преподавателей и первых студентов // Tatarica. 2018. №1(10). С. 91–113.

14. Баһаветдинова Х.З. Галимә Хәкимова Рабига Афзаловна: тормыш юлы һәм эшчәнлеге // Историческая этнология. 2021. Т. 6, №. 1. С. 132–140.

15. Фәйзуллин Р.Г. Илбагар уйлар: фәлсәфи язмалар, әдәби портретлар, хатирә-уйланулар / Равил Фәйзуллин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2011. – 414 б.

16. Тумашева Д.Г. Развитие татарского языкознания в Казанском университете (1944–1995) // Гасырлар авазы. Эхо веков. 1996. №1/2. С. 212–216.

17. Егоров А. Три интервью о А. Гилязове // Казанский альманах. 2009. № 5. С.131−148.

18. Хабутдинова М.М. Венгерский след в жизни и творчестве А.М. Гилязова // Филологические науки в МГИМО. 2018. №1. С.104–112.

19. Бушуева Л.А. Восточный педагогический институт в структуре высшего образования Казани в 1920-е гг. // Из истории и культуры народов Среднего Поволжья. 2023. Т.13, №1. С. 63–-78.

20. Кудашев Г.Х. Хәсән Туфан – студент // Казан утлары. 1987. №2. Б.179–181.

21. Җәләлиева М.Ш. Безнең түгәрәк // Татарстан яшьләре. 1967. 24 сентябрь.

22. Мәхмүдов Ә.Г. Илһам юлдаш булсын сиңа, Илһам! // Татарстан яшьләре. 1984. 1 май. Б. 4.

23. Кәримова Р.С. «Дастан» – студентлар басмасы // Татар-информ. – Электронный ресурс. – URL: https://tatar-inform.tatar/news/dastan-studentlar-basmasy (дата обращения: 19.07.2024).

24. Ширмән Х. Халык «Калеб»не аңладымы? // Сөембикә. – Электронный ресурс. – URL: https://syuyumbike.ru/blog/blogs/khalyk-kalebne-aladymy (дата обращения: 15.08.2024).

25. Белозёрова А. В. Литературные салоны и их роль в процессе развития русской культуры России XIX столетия / А. В. Белозёрова, А. Н. Михайлова // Молодой ученый. 2017. № 22.1 (156.1). С. 3–5.

26. Гыйлаҗев Т.Ш. Тәнкыйди-гыйльми фикердә Тукайның әдәби абруе мәсьәләсе (XX гасырның беренче чиреге) // Габдулла Тукай. – Электронный ресурс. – URL: http://gabdullatukay.ru/tukay-science/scientists/gyjlajev-tahir-tenkyjdi-gyjlmi-fikerde-tukajnyn-edebi-abrue-meselese-xx-gasyrnyn-berenche-chirege/ (дата обращения: 19.07.2024).

27. Закирҗанов Ә.М. Заман белән бергә: Әдәби тәнкыйть мәкаләләре. – Казан: Татар.кит.нәшр., 2004. – 175 б.

28. Рәхмәтуллина А., Һадиева Г.К. Балалар сөйләменә фоносемантик анализ (Гөлинә Шәйхи шигыре мисалында) // Хаковские чтения – 2023 [Электронный ресурс]: материалы Международной научно-практической конференции молодых ученых, посвященной памяти заслуженного профессора Казанского университета Вахита Хозятовича Хакова (Казань, 26–27 октября 2023 г.) / под общ. ред. Г.Р. Галиуллиной. – Казань: Издательство Казанского университета, 2023. – 91-94 с. URL: https://kpfu.ru/portal/docs/F1473185455/Sbornik_Khakovskie.chteniya_2023.pdf (дата обращения: 24.07.2024).

ЛИТЕРАТУРНО-ТВОРЧЕСКИЕ КРУЖКИ КАЗАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА И ИХ РОЛЬ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ ТАТАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XX–XXI ВВ.

Халиса Хатиповна Кузьмина,
Казанский федеральный университет,
Россия, 420008, г. Казань, ул. Кремлевская, д. 18,
shirmanx@yandex.ru

Гульфия Расилевна Гайнуллина,
Казанский федеральный университет,
Россия, 420008, г. Казань, ул. Кремлевская, д. 18,
gulfiarasilevna@mail.ru

Литературные кружки и творческие объединения являются значимым общественным явлением, демонстрирующим высокий уровень духовной культуры населения. История показывает, что деятельность литературных объединений может не только заложить основу для развития национальной литературы и культуры, но и оказать влияние на государство и его внутреннюю политику, поэтому изучение истории таких объединений актуально и для понимания современного литературного процесса. Казанский университет имеет уникальную историю создания национальных творческих объединений и кружков. Татароязычные литературные кружки в Казанском университете появились в XX веке, несколько раз видоизменились, переформатировались и продолжают свою деятельность и в настоящее время. В данной статье ставится задача описать историю литературных творческих объединений, созданных в Казанском университете, исследовать их деятельность в связи с создавшимися общественно-историческими условиями и средой, выявить преподавателей и писателей, работавших в этой области, и их научно-педагогическую деятельность.

Ключевые слова: Казанский университет, литературное творчество, объединение, кружок, писатели, «Аллюки», «Ильхам», «Дастан», «Рухият»

Исследование выполнено в рамках темы ФПСП-2/24.